

Наталка Дудник, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

„ЧОРНИЙ ГУМОР” СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА (ЗА ФОЛЬКЛОРНИМИ ЗРАЗКАМИ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ)

Довгий час спроба доторкнутись до сміхового світу дітей, які живуть в межах великого соціуму, зрозуміти його зовні через різноманітні форми колективного самовиразу зустрічались з труднощами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Вони були пов'язані з загальним рівнем і напрямками розвитку наук про дитину і з особливостями дитячої психології.

Не дивлячись на запропонований ще в 20-ті роки ХХ ст. О.І.Капицею такий метод дослідження дитячого фольклору, при якому б враховувались „всі особливості духовного життя дитини”, він не став головним у вітчизняній фольклористиці. Дослідженню природи почуття гумору, його ролі в житті людини присв'ячені роботи філософів: Арістотеля, Канта, О.Лука, Ф.Ніцше, Л.Фейєрбаха; психологів: І.Беха, Л.Вигодського, О.Запорожця, З.Фрейда; педагогів Ш. Амонашвілі, І.Зязюна, Я.Коменського, А.Макаренка, М.Сухомлинського, М.Стельмаховича.

Їх узагальнена сутність зводиться до тлумачення подвійної формованої природи почуття гумору: вона може бути як вродженою, так і соціально набутою. Єдиного погляду не існує. Але всі сходяться на думці, що почуття гумору допомагає вирішувати складні життєві та виховні ситуації. Сьогодні для дослідників дитячого фольклору створена науково-дослідна база, яка відповідає сучасним знанням про дитяче життя. Вивчення вищих психічних функцій дитини, особливостей і структури емоційних процесів, опису механізму творчої уяви дитини дають можливість користуватися міркуваннями психологів про специфіку вищої дитячої комбінованої фантазії, в якій „всяке почуття, всяка емоція прагне втілитись в відомі образи, які відповідають цьому почуттю”, і вивчати сміховий фольклор як складну жанрово-функціональну систему, яка несе в собі світосприйняття дитячої групи.

„Педагогізована” свідомість самого дослідника, направлена на виявлення тільки учбово-пізнавального змісту творів фольклору для дітей,

довгий час не дозволяла розгледіти ті форми дитячої коміки, які вважались небажаними („нецензурний фольклор”, „іронічна поезія”, „чорний гумор” і т.ін.). Тепер стало відомо, що пояснити причину безумовного прагнення дитини до цих форм творчості тільки лиш втратою справжніх цінностей, занепадом моральності недостатньо. Цим пояснюється актуальність обраної проблеми дослідження.

Таким чином метою нашої дослідницької діяльності є вивчення цілісної природи сміху та її елементів, закладених у дитячих „садистських” віршах (що є складовими „чорного гумору”), які побутують на Східному Поділлі.

Об’єктом дослідження в даному разі виступає специфіка „чорного гумору”, що побутує в дитячому середовищі. Предметом є так звані „садистські вірші”. Ми маємо виявити вплив вищеназваних жанрів дитячого фольклору на свідомість самої дитини; розкрити характер і функції сміху у даних зразках; дати спробу пояснення „популярності” вищеназваного жанру. Внаслідок неуважності чи невміння пристосовуватися до обставин, орієнтуватися в ситуації, а іноді і чисто випадково з людиною відбуваються маленькі нещастя, які у присутніх викликають сміх. Межа між маленькими нещастями, які можуть викликати сміх, і більшими нещастями, які сміху викликати вже не можуть, логічно не визначається. Чуже горе незалежно мале чи велике, чуже нещастя у черствої людини, не здатної зрозуміти того, що переживає інший, може викликати сміх, що має цинічний характер. Звичайний, насмішливий сміх теж має відтінок жорстокості. Але це тільки відтінок. Тут не так. Сміються діти з хворих і старих, які не можуть встати чи повільно ходять, сміються, коли сліпий наштовхується на ліхтарний стовп, коли хто-небудь боляче розбивається, коли людину косить біда, сміються над різкими проявами фізичного болю. Ця жорстокість серед дітей і підлітків досягає своїх меж, коли людину навмисно заставляють страждати і потім сміються над нею. „Чорний гумор”, „страшилки”, „садистські” вірші ... Їх чули всі, розповідали самі, сміялись в дитинстві – і обурювались, ставши дорослими. Довгі роки дорослі, особливо педагоги намагалися не помічати дитячого „чорного” гумору. В школі, вивчаючи дитячий фольклор, говорили про лічилки, загадки, потішки, але навіть не згадували про другу половину дитячого фольклору – про „садистські” вірші.. Але цей вид усної дитячої творчості існував і існує. На нашу думку, варто обрати інший шлях розуміння: визнати факт існування серед підлітків таких фольклорних творів, в яких жартують над смертю, стражданнями, юродством і каліцтвом. Маємо визнати і задуматися: чому? Що є причиною виникнення таких творів,

в яких дійові герої – вбивці, людоїди, жорстокі і наївні, де проливається кров, де спостерігаємо бездумну і страшну смерть, де світ знущається над людьми, а люди знущаються над світом?

Спеціалісти – лінгвісти, психологи і соціологи приділяли дуже мало уваги „чорному” гумору в радянські часи. Вважалось, що песимістичні роздуми про смерть порушують здоровий ентузіазм радянської людини. Дорослі, аналізуючи деякі типи дитячої сумнівної творчості і чорний сміх можуть краще зрозуміти психологію дітей. Важливо усвідомити, що суворо заборонити такий “гумор” даремно. А ось повернути дитячу творчість в інше русло, даючи свободу висловлювання, це в силах вихователів і батьків

Із зменшенням у виховній практиці сім’ї та школи використання традиційного дитячого фольклорного матеріалу, сучасна дитяча сміхова культура більше уподібнюється до дорослої. Відбувається переорієнтація на фольклорні жанри дорослих – анекдот, частівку.

Якщо народний фольклор стає надбанням книжкової культури, то сучасний фольклор дитини – життєве явище, яке відображає стихійну оцінку дітьми суспільства, в якому вони ростуть. Особливої уваги педагогів та психологів заслуговує саме „чорний гумор” – відносно новий жанр дитячого фольклору, який широко побутує в дитячому та підлітковому середовищі.

„Чорний гумор” виникає внаслідок ослаблення і розпаду нормальних людських стосунків в сім’ї, між поколіннями, а також пов’язаний з втратою моральних орієнтирів і духовного спустошення людини під тиском псевдо цінностей. Іронічне протистояння цьому засобами пародійного викриття і естетичного шоку є способом психологічного „самозахисту” особистості в умовах соціальної безвиході.

Різні жанри сучасного фольклору при тактичному використанні можуть стати матеріалом для діагностики менталітету, морального естетичного рівня розвитку дитини і прийти на допомогу у виборі методів психолого-педагогічної роботи вчителя.

Досліджуючи дитячий „чорний гумор”, маємо відзначити, що побутує він переважно як „колекційний жанр”. Тобто, дітям (в основному - підліткам) цікаво займатися збиранням фольклору, який не є занадто „літературним”, „випещеним словесно і розумово”. Проте будь-який зразок так чи інакше несе певне негативне навантаження.

Спробуємо дослідити вплив такого вірша на світосприймання дитини на окремих зразках, що є поширеними у дитячому середовищі

Приклад I

Текст:

Весело було, як батька ховали:

Музика грала, цукерки давали;

Таткові ноги в труну не влізали,

От ми сміялись, як їх відрізали.

(Записано від Музики Олени, 14 років, м.Умань)

Пояснення та аналіз:

Насамперед, маємо відмітити те, що більшість зразків „садистських” віршів так чи інакше пов’язані зі смертю. В даному випадку спостерігаємо абсолютну відсутність будь-якого позитивного ставлення до смерті, до померлого. Сам похорон є явищем досить „веселим” (а це вже є сигналом абсолютного „перевороту” у свідомості дитини; хоча, на думку деяких дослідників, саме цей факт змушує дитину ставитись до смерті просто, як до чогось обов’язкового, „грайливого”, неминучого). Маємо відмітити і знецінення родинних доміант, адже „батька ховали”! Спостерігаємо деградацію родинних стосунків, вже не говорячи про традиційну українську повагу та любов до старших членів родини. Третій-четвертий рядки строфи сигналізують про наявність жорстокості, того ж садизму, бажання бачити щось надприродно страшне, що має місце в свідомості дитини. Таке, скажімо, мало естетичне явище, як відрізання ніг змушує так званих спостерігачів весело сміятися...

Текст: □

а)- Синку, не гризи нігті у тата!

І взагалі – відійди від трупа...

б) - Діти, не розгойдуйтеся на таткові. Він не для того повісився.

в) - Мамо, а чому бабуся така жорстка?

- Доню, не капризуй за столом. Їж, що тобі поклали.

Пояснення та аналіз:

Спостерігаємо, як і попередньому випадку, спрощене ставлення до смерті, деградацію родинних стосунків, жорстокість у ставленні до ближніх. Усе це, на нашу думку, засвідчує низький рівень культури не лише у так званих „персонажів” таких „мініатюр”, а й тих, хто захоплюється їх переповіданням.

Аналізуючи подані тексти загалом, маємо відмітити абсолютну відсутність етично-естетичного виховання, яке, як не нас, формує основи духовного світу, здатної розуміти, цінувати і творити добро та красу. Спостерігаємо швидше деморалізацію, специфічні принципи якої фактично не відіграють суспільного значення. Вони стосуються безпосередньо самої особистості, і лише від останньої залежить, чи стануть вони „надбанням” всього суспільства.

Маємо відзначити і позитивний факт: у процесі опитування нами респондентів (а це діти від 5 до 16 років) більшість з них відмовилися розповідати так звані „садистські” віршики. Діти мотивували це тим, що хоча вони і знають такий фольклор, проте їм незручно виголошувати його вголос, особливо при дорослих”. Це дає підстави стверджувати, що самі діти розуміють аморальність і негативізм такого жанру дитячого фольклору.

У ситуації, що склалася, вважаємо за потрібне пропагувати здорову сміхову культуру. Займатися цим мають, насамперед, батьки та вчителі загальноосвітніх шкіл. Вони мають керуватися наступними міркуваннями: інтерес, зацікавленість і захоплення викликають у дітей ті види діяльності, які пов'язані з позитивними емоціями. Отже, великого значення для формування сміхової культури має розвиток емоційної сприйнятливості на все, що відбувається навкруги і виховання їхнього позитивного світосприймання. Значною мірою це досягається прилученням до емоційної сфери, яка включає в себе вміння цінувати і поважати почуття інших людей, співпереживати.

Спостереження доводять, що емоційна культура сучасних дітей на низькому рівні. Це пов'язано з умовами дитячого виховання, так званим „духовним геноцидом” сучасного суспільства, з рівнем культури найближчого оточення дітей – батьків та вчителів. Радісний сміх, відчуття щастя, емоційного комфорту – важлива умова формування здатності помічати смішне, правильно його оцінювати та використовувати у власній діяльності і спілкуванні з іншими.

Слід зауважити, що саме в „сміхових ситуаціях виявляється рівень культури, адже одна і та ж подія може викликати різну реакцію: один сміється, показуючи пальцем, інший – ховає очі. З цього приводу Л.В.Карасев зазначав: „Сміх – дитя інтелекту, і він неусвідомлений у своїх джерелах. Під час сміху внутрішнє виходить нагору. Ніщо так не відкриває суті людини, як сміх. Він показує те, що сама людина побажала б приховати”.

Отже, можемо зробити висновок, що у нашій педагогічно-виховній діяльності має домінувати, насамперед, здоровий сміх. В силу обмеженості наших можливостей щодо поширеності побутування „чорного гумору” серед дітей та підлітків, маємо формувати у власних дітей та учнів хоча б розуміння та вміння розмежовувати зразки здорового традиційного гумору та деморалізованого „чорного”, який приносить лише негатив у дитячу свідомість. До того ж ми спроможні виховати ставлення абсолютного „несприйняття” такого фольклорного жанру через пояснення його обмеженості, жорстокості, деякою мірою навіть „дияволичності”. Гадаємо, цим ми тільки виграємо, особливо якщо мати на увазі подальше духовне здоров’я нашої нації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991. – 75с.
2. Капица О.И. Детский фольклор. – Л.: Прибой, 1928. – 177с.
3. Карасев Л.В. Философия смеха. – Рос. гос. гуманитарный Университет. – М.,1996. – 315с.
4. Сивачук Н. Український дитячий фольклор: Підручник. – К.: Деміург, 2003. – 288с.